УДК 811.111
DOI: 10.26565/2227-1864-2021-88-13

Професіоналізми як складники лексики криміналістичної експертизи

Євгенія Володимирівна Ковкіна
здобувач кафедри української мови філологічного факультету
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
(майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022);
e-mail: evkovkina@gmail.com; https://orcid.org/0000-0001-8693-9868

Лексика криміналістичної експертизи, різноманітна за своїм складом, потребує різноаспектного вивчення. Перспективним є виявлення й лінгвістична характеристика професіоналізмів як одного з розрядів функційно спеціалізованої лексики криміналістичної експертизи.
Мета статті полягає в тому, щоб визначити й схарактеризувати особливості використання професіоналізмів у лексиці криміналістичної експертизи, визначити їх роль у професійному спілкуванні фахівців криміналістичної сфери.
Професіоналізми у лексиці криміналістичної експертизи – це неофіційні короткі за словесним вираженням назви, що дублюють усталені й зафіксовані терміни означеної галузі, що називають реалії, а також передають властиво виробничу інформацію. У статті визначено коло спеціальних понять, яке називають професіоналізми, а саме: види експертиз, суб'єктів, які проводять експертизи, назви об'єктів, їх властивостей, етапи виробничо-професійних процесів тощо. Встановлено, що професіоналізми, які використовуються у ролі синонімічних дублетів в усному мовленні фахівців, майже не фіксуються у словниках різного типу, але інколи здатні проникають у писемне мовлення під час висвітлення актуальних питань у публікаціях професійного спрямування. З'ясовано особливості відмінностей криміналістичних професіоналізмів від криміналістичної термінології, що пов'язані з емоційним забарвленням, стилістичною виразністю, образністю. Встановлено, що основним засобом творення професійної лексики криміналістичної експертизи є імплікація аналітичного терміна (прийом мовної економії), яка здебільшого пов'язана із словотвірною модифікацією базового складника аналітичного терміна. Визначено, що семантичний спосіб творення професійних жаргонізмів здебільшого полягає у метонімічному найменуванні конкретних предметів.
Ключові слова: лексика криміналістичної експертизи, термін, професіоналізм, значення, синонімічні дублети, фахове спілкування

Ковкина Е. В. Профессионализмы как часть лексики криминалистической экспертизы
Лексика криминалистической экспертизы, разнообразная по своему составу, требует разноаспектного изучения. Перспективным является выявление и лингвистическая характеристика профессионализмов как одного из разрядов функционально специализированной лексики криминалистической экспертизы.
Цель статьи заключается в том, чтобы определить и охарактеризовать особенности использования профессионализмов в лексике криминалистической экспертизы, определить их роль в профессиональном общении специалистов криминалистической сферы.
Профессионализмы в лексике криминалистической экспертизы – это неофициальные короткие по словесным выражениям названия, дублирующие устоявшиеся и зафиксированные термины обозначенной области, которые называют реалии, а также передают собственно производственную информацию. В статье определен круг специальных понятий, которые называют профессионализмы, а именно: виды экспертиз, субъектов, проводящих экспертизы, названия объектов, их свойств, этапы производственно-профессиональных процессов и тому подобное. Установлено, что профессионализмы, которые используются в качестве синонимических дублетов в устной речи специалистов, почти не фиксируются в словарях разного типа, но иногда способны проникают в письменную речь во время освещения актуальных вопросов в публикациях профессионального направления. Выяснены особенности отличий криминалистических профессионализмов от криминалистической терминологии, связанные с эмоциональной окраской, стилистической выразительностью, образностью. Установлено, что основным способом создания профессиональной лексики криминалистической экспертизы является импликация аналитического термина (прием языковой экономии), которая обычно связана со словообразовательной модификацией базового компонента аналитического термина. Определено, что семантический способ создания профессиональных жаргонизмов, как правило, происходит посредством метонимического переименования конкретных предметов.
Ключевые слова: лексика криминалистической экспертизы, термин, профессионализм, значение, синонимичны дублеты, профессиональное общение

Evgeniia Kovkina. Professionalisms as components of the vocabulary of forensic examination
The vocabulary of forensic examination, diverse in its composition, requires a multifaceted study. Promising and linguistic characterization of professionalisms as one of the categories of functionally specialized vocabulary of forensic examination is promising.
The purpose of the article is to identify and characterize the features of the use of professionalism in the vocabulary of forensic examination, to determine their role in the professional communication of forensic experts.
Professionalisms in the vocabulary of forensic examination are unofficial short words that duplicate the established and fixed terms of the specified field, which call the realities, as well as convey the actual production information. The article defines a range of special concepts, which are called professionalisms, namely: types of examinations, subjects that conduct examinations, names of objects, their properties, stages of production and professional processes, etc. It is established that professionalisms, which are used as synonymous doublets in the oral speech of specialists, are almost not recorded in dictionaries of various types, but sometimes able to penetrate into written speech while covering current issues in professional publications. The peculiarities of the differences of forensic professionalisms from forensic terminology, which are connected with emotional coloring, stylistic

© Ковкіна Є. В., 2021

expressiveness, imagery, are clarified. It is established that the main means of creating professional vocabulary of forensic examination is the implication of the analytical term (reception of language economy), which is mostly associated with the word-forming modification of the basic component of the analytical term. It is determined that the semantic way of creating professional jargons mostly consists in the metonymic name of specific subjects.
Key words: vocabulary of forensic examination, term, professionalism, meaning, synonymous doublets, professional communication

Постановка проблеми. На сьогодні у мовознавстві спеціальну лексику розглядають як сукупність різноманітних мовленнєвих одиниць, що вживаються в певній науково-пізнавальній або професійно-виробничій діяльності в різних її дискурсивних виявах, зокрема діяльнісно-мовленнєвому, когнітивно-концептуальному і пізнавально-комунікативному. До складу спеціальної лексики входять такі розряди, як терміни, професіоналізми, професійні жаргонізми і номени. Серед перелічених груп найближчими на когнітивно-розпізнавальному рівні є терміни і професіоналізми. Останні називають спеціальні поняття конкретної сфери діяльності й використовуються з метою пізнання, номінування та понятєвої дискретизації абстрактних явищ, фізичних ознак, предметів, виробів тощо. Головною відмінністю між термінами і професіоналізмами є, по-перше, усна сфера функціонування, оскільки професіоналізми вживаються здебільшого в мовленні фахівців і, як правило, не фіксуються у словниках фахової лексики, по-друге, комунікативно-дискурсивна обмеженість, оскільки вони вживаються у відносно обмеженому колі фахівців, об'єднаних певною спеціалізацією. Звернення до лінгвістичного аналізу професійної лексики криміналістичної експертизи, реалізоване в річищі сучасних уявлень про різні комунікативні сфери, пов'язані з професійною діяльністю, важливе й необхідне для вироблення цілісних уявлень не лише про мову криміналістики в цілому, а й про особливості взаємодії суб'єктивного й об'єктивного, плинного та стійкого, емоційно-експресивного та поняттєво-раціонального.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи питання термінотворення, мовознавці значну увагу приділяють аналізу відмінностей між терміном і професіоналізмом на поняттєвому і функційному рівнях. Дискутуючи впродовж тривалого часу, дослідники не можуть дійти однозначного вирішення цього питання, тому проблема співвідношення термінів і професіоналізмів у складі спеціальної лексики залишається актуальною, а єдиного погляду на місце професіоналізмів у системі спеціальних лексичних одиниць певної галузі науки немає.

А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько визначають, що професіоналізми – це рівнозначні відповідники термінів, оскільки вони називають певну реалію, явище, ознаку будь-якої спеціальної сфери, а також є зрозумілими для фахівців конкретної галузі науки [2, с. 14]. С. Шелов розглядає терміни як тематично обмежені одиниці, такі, що порівняно з професіоналізмами відзначаються більшою стійкістю, бо професійні назви оновлюються разом із виробничою базою [2, с. 15].

Л. Ставицька, ототожнюючи професіоналізми з професійним жаргоном, підкреслює, що «жаргонний лексикон – це не просто „холодини" словникових значень, а своєрідна картина світу, потужна семіосфера певного часового зрізу культури» [4, с. 12]. Кожен професіоналізм, як правило, є синонімом до наукового терміна, оскільки, означаючи одне й те саме поняття, він має спрощену і зрозумілішу на побутовому рівні форму свого вираження.

О. Голованова розглядає два типи професіоналізмів: 1) «власне професіоналізми», що відображають на вербальному рівні особливості процесу пізнання у процесі практичної діяльності; 2) «комунікативні професіоналізми», що є результатом певної мовленнєвої зміни термінів (наприклад, на фонетичному, словотвірному або на граматичному рівнях), яка зумовлена їх пристосуванням до мовлення групи комунікантів, об'єднаних спільною практичною діяльністю [1, с. 60]. Особливістю першого типу є те, що такі професіоналізми з часом і за наявністю відповідних умов можуть стати частиною певної терміносистеми, набути рис терміноодиниць, а спеціальні лексеми другого типу залишаються в усному мовленні фахівців як рівнозначні замінники усталених термінів.

У дисертаційній праці «Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології» Т. Михайлова наводить вичерпний перелік критеріїв розмежування професіоналізмів і термінів. Підсумовуючи, дослідниця доходить висновків, що професіоналізми – це напівофіційні короткі за вербальним вираженням й спрощені назви, що дублюють терміни, здебільшого мають емоційно-експресивне забарвлення, використовуються у розмовному мовленні й утворені засобами рідної мови, а терміни – унормовані лексичні одиниці, яким не властива конотація, вони функціонують в усному та в писемному спілкуванні фахівців в усіх галузях наукової та виробничої діяльності і можуть утворюватися шляхом запозичення з інших мов. А головною відмінністю є те, що системні зв'язки між професіоналізмами набагато слабші, ніж між термінами [3, с. 44–45].

Таким чином, згідно із сучасними уявленнями, професіоналізмами – це спеціальні лексеми у професійному спілкуванні, що використовуються переважно в усному мовленні фахівців окремої виробничої групи, вони є професійно-розмовними синонімами-дублетами усталених термінів певної

терміносистеми і не є науковими позначеннями понять. Значний за кількістю і специфічний за якісним наповненням масив лексичних репрезентантів фахового мовлення експертів-криміналістів на сучасному етапі розвитку лінгвістичних досліджень залишається не вивченим.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити й схарактеризувати особливості професіоналізмів, що входять до складу лексики криміналістичної експертизи.

Виклад основного матеріалу. За нашими спостереженнями, професіоналізми у лексиці криміналістичної експертизи позначають досить широке коло понять, пов'язаних із видами експертиз, суб'єктами, які здійснюють ці експертизи, назвами об'єктів, їх властивостей, назвами виробничо-професійних процесів та супроводжувальних етапів призначення експертиз тощо. Якщо професіоналізм є замінником багатокомпонентного терміна, зміст останнього на рівні професійного спілкування концентровано виражає іменник, утворений від прикметника, який входить до складу термінологічної аналітичної назви. Наприклад, професіоналізм *повторка* вживається як усний відповідник усталеного терміносполучення *повторна судова експертиза* на означення експертизи, що призначається за тим об'єктом дослідження, відносно якого вже була проведена експертиза. Професіоналізм *аудиторка* є відповідником терміна *аудиторний аналіз*, що називає дослідження відео- чи аудіофайлу, яке проводиться на рівні експертного сприйняття. І в першому, і в другому випадках професіоналізм інтегрує зміст родового поняття – відповідно «експертиза» та «аналіз». У власне змістовому плані можна вести мову про семантичну компресію семантики аналітичного терміна.

Ще одним різновидом однослівного професіоналізму лексики криміналістичної експертизи є назва, утворена від аналітичного терміна шляхом усічення прикметникового складника терміна із одночасною імплікацією іменної частини термінологічної назви: *пневматична зброя – пневмат.*

Багатоскладовий аналітичний термін *надання висновку не виявляється можливим*, що називає різновид висновку експерта за результатами проведення експертизи і використовується у разі неможливості проведення дослідження з певних причин (або недостатня сукупність ознак для надання категоричного висновку, або відсутність методик чи обладнання й т. ін.), у професійному мовленні має абревіатурний відповідник *НПВ* («*ен-пе-ве*»). Особливістю професіоналізму, що використовується в українськомовному експертному середовищі, є те, що він утворений від російськомовного терміна «*не представляється возможным*» (рос.). Прикладом аналогічного процесу вживання спеціальних слів, виникнення яких зумовлено впливом російської мови, є професіоналізм «*вещдок*», який походить від термінологічного сполучення «*вещественное доказательство*» (рос.). Не зважаючи на те, що в українському спеціальному словнику криміналістів є термін «*речовий доказ*», до теперішнього часу в усному мовленні фахівців простежуємо випадки використання саме вищевказаної лексеми – «*вещдок*».

В окремих випадках для утворення професіоналізмів суфіксальним способом від однослівного терміна використовуються експресивний суфікс *-ак*, характерний для розмовної лексики: лексема *слідак* в усному спілкуванні фахівців криміналістичного експертизи (а загалом і фахівців багатьох галузей юриспруденції) замінює унормований відповідник *слідчий.*

Семантичний спосіб творення професійних жаргонізмів здебільшого полягає у метонімічному (синекдоха) найменуванні конкретних предметів. Наприклад, назва *ствол* використовується у лексиці судової експертизи для позначення будь-якої досліджуваної зброї. Шляхом метонімічного перенесення утворений професіоналізм *око* на позначення оптичного приладу для розглядання дрібних штрихів підпису або почерку, що використовується при криміналістичному дослідженні почеркових об'єктів. Він є розмовним відповідником терміноодиниці *лупа*.

Значення окремих жаргонізмів репрезентує хід проведення експертизи або процес його складання чи оформлення. У мовленні експертів, крім назви *риба*, широко вживаної в різних сферах діяльності, пов'язаної зі складанням та оформленням документів, використовуються її синонімічні відповідники *коза* і *шаблон*. Причому на конотативному рівні у значенні професіоналізму *шаблон* присутня оцінна сема, тобто назва *шаблон* позначає поняття, якщо певний документ складений не особисто, а є скопійованим з якось іншого шляхом заміни незначних параметрів. На означення супровідного листа, що додається до висновку експертизи, клопотання про надання додаткових матеріалів чи повідомлення про неможливість надання висновку дослідження, у мовленні фахівців використовується розмовне слово *супровід.*

Інколи професійно-виробничі лексеми проникають у писемне мовлення під час висвітлення актуальних питань у публікаціях професійного спрямування. Функціонуючи у спеціальних текстах, професіоналізми називають поняття спеціальної криміналістичної сфери. Наприклад, у контексті: «Трасологічне дослідження розпочинається з огляду місця події, коли слідчий, безпосередньо сприймаючи предмети і сліди, вилучає з них криміналістичну інформацію, використовує її для організації розкриття злочину і розшуку злочинця *«по гарячих слідах»*» [5, ч. 2, с. 303]; а також у спеціальних

термінологічних словниках з криміналістики: «Прочісування місцевості – оперативно-розшуковий захід; проводиться з метою виявлення і затримання злочинця, який переховується» [6, с. 182].

Таким чином, у фаховому мовленні криміналістів професіоналізми виступають вербалізаторами спеціальних знань. На виробничо-практичному рівні вони замінюють окремі терміни в галузі практики, а не теорії досліджуваної сфери науки, виступаючи синонімічними професійно-розмовними дублетами, називають реалії і передають властиво виробничу інформацію.

Висновки. Переважна більшість професіоналізмів криміналістичної експертизи утворена шляхом заміни офіційних термінів на словотворчому рівні, що пов'язане з їхнім пристосуванням до умов усної групової комунікації. Кількісно професіоналізми у сфері криміналістичної експертизи є нечисельними, що зумовлюється особливостями функціонування терміносистеми криміналістичної експертизи взагалі, оскільки вказана галузь є прикладною наукової сферою, в якій точність і однозначність є головною вимогою, що і знаходить своє відображення на вербальному рівні вираження.

Література

1. Голованова Е. И. Введение в когнитивное терминоведение. Москва: Флинта; Наука, 2011. 224 с.
2. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення. Семантичні та лінгвістичні аспекти. Київ: Вид. дім «КМ Academia», 2000. 219 с.
3. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2002. 218 арк.
4. Ставицька Л. О. Українська мова без прикрас // Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ: Критика, 2003. С.6–14.
5. Салтевський М. В. Криміналістика. Підручник: У 2-х ч. Харків: Консум, Основа, 1999. Ч. 1. 416 с., Ч. 2. 608 с.
6. Шепітько В. Ю. Криміналістика: енцикл. словник (українсько-російський і російсько-український): 1 500 термінів; за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Харків: Право, 2001. 560 с.

References

1. Holovanova E. Y. Vvedenye v kohnytyvnoe termynovedenye. Moskva: Flynta; Nauka, 2011. 224 s.
2. D'iakov A. S., Kyiak T. R., Kudel'ko Z. B. Osnovy terminotvorennia. Semantychni ta linhvistychni aspekty. Kyiv: Vyd. dim «KM Academia», 2000. 219 s.
3. Mykhajlova T. V. Semantychni vidnoshennia v ukrains'kij naukovo-tekhnichnij terminolohii: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kharkiv, 2002. 218 ark.
4. Stavyts'ka L. O. Ukrains'ka mova bez prykras // Korotkyj slovnyk zharhonnoi leksyky ukrains'koi movy. Kyiv: Krytyka, 2003. S.6–14.
5. Saltevs'kyj M. V. Kryminalistyka. Pidruchnyk: U 2-kh ch. Kharkiv: Konsum, Osnova, 1999. Ch. 1. 416 s., Ch. 2. 608 s.
6. Shepit'ko V. Yu. Kryminalistyka: entsykl. slovnyk (ukrains'ko-rosijs'kyj i rosijs'ko-ukrains'kyj): 1 500 terminiv; za red. akad. NAN Ukrainy V. Ya. Tatsiia. Kharkiv: Pravo, 2001. 560 s.

Ковкина Евгения Владимировна, соискатель кафедры украинского языка филологического факультета, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, г. Харьков, 61022); e-mail: evkovkina@gmail.com; https://orcid.org/0000-0001-8693-9868

Yevheniia Kovkina, post-graduate student V. N. Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: evkovkina@gmail.com; https://orcid.org/0000-0001-8693-9868